ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2025 / № 2.3

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2025/ № 2.3

Termiz – 2025

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.07.2025
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
www.philologicalresearch.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:
Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Dilrabo Ergasheva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.07.2025
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
www.philologicalresearch.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Дильрабо Эргашева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.07.2025
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
www.philologicalresearch.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, PhD (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, PhD (Uzbekistan)
Dilrabo Ergashova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ANDANIYAZOVA DILRABO RUZIQULOVNA
Muvaqqat onomastik birliklarning baholash vazifasi.....7

ESHBOYEV QAHRAMON BAKIR O‘G‘LI
O‘zbek tili sinonimik lug‘atlarida semantik darajalanishning metodologik tamoyillari.....11

BOZOROV HAMID XO‘SHMURODOVICH
Olamning lisoniy va folklor manzarasida ertak janrining o‘rni.....14

BAYMURODOVA LAYLO KAXROMANOVNA
Badiiy diskursda xushmuomalalik strategiyalarining ifodalanishi 20

KHAYITOVA FERUZA ABDIKHALIKOVNA
A linguocultural study of toponyms in english and uzbek languages 24

PRIMOV SHAMSIDDIN MUHIDDIN O‘G‘LI
Siyosiy jarayonlarning yoritilishida hajviy publitsistikaning o‘rni va ahamiyati 27

JO‘RAYEVA NIGORA BAXTIYOR QIZI
Dastlabki ruscha-o‘zbekcha lug‘atlar tarjimasida so‘zlikni izohlash usullari (Ashurali Zohiriy va Abdulla Qodiriy lug‘atlari misolida).....31

PO‘LATXONOVA HILOLAXON SHUHRATXON QIZI
Neurolinguistic analysis: language and brain 35

TAMIQAYEVA DILAFRUZ
Alisher Navoiyning «Saddi Iskandariy» dostonida qo‘llangan ba’zi bir somatik iborlar tahliliga doir 39

AHADOVA GULCHEHRA
Toyloq shevasiga xos ma’nodoshlik qatorlari xususida 41

МУНДАРИЖА

ADABIYOTSHUNOSLIK

KODIROVA SAODAT ABDIRAXIMOVNA
Maqollarni adabiyotshunoslik aspektida tadqiq
etishda nazariy yondashuvlar 46

АБДУЛЛАЕВ МАХМУД АХМАТОВИЧ
Таджикские литературоведы 50-60-х годов
XX века о научно-литературных работах садриддина айни
в контексте узбекско-таджикских литературных связей 49

SUVONQULOVA LAYLO MAHMUD QIZI
Adabiyotshunoslikda motiv obraz
tushunchasiga oid nazariy qarashlar 52

RAXIMJONOVA SAFARMO AKBARALI QIZI
Jadid adabiyotida vatan, din va til konsepsiyasi 55

TA’LIM

ПАРДАЕВА ДИЛФУЗА РАИМОВНА,
РАХМАНОВА МАХЛИЁ ИЛХОМОВНА
Авторские сказки как средство развития речевой активности 59

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2025; 6-7
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

ALISHER NAVOIYNING «SADDI ISKANDARIY» DOSTONIDA QO'LLANGAN BA'ZI BIR SOMATIK IBORLAR TAHLILIGA DOIR

Tamiqayeva Dilafruz,
Samarqand davlat chet tillar instituti
akademik litseyi o'qituvchisi

Ma'lumki, Alisher Navoiy asarlarini o'rganish va tadqiq etish ishlari boshlanishi Yevropada XVI asrga to'g'ri keladi. O'zbekistonda esa XX asrning 20–30-yillaridan boshlab, Alisher Navoiy ijodini ilmiy tahlil qilish ishlari boshlangan. Birinchilardan bo'lib, Abdurauf Fitrat tomonidan «Navoiyning forsiy shoirligi ham uning forsiy devoni to'g'risinda» va «Farhod-u Shirin» dostoni to'g'risida nomli maqolalarini e'lon qilingan.

Mustaqillikkacha bo'lgan davrda navoiyshunoslik ilmida asosan adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan ilmiy tadqiqotlar olib borligan bo'lsa-da, adib asarlariga xos tilshunoslik masalalarini asosan A.Rustamov, B.Bafoyev, U.Samnaqulov va boshqa olimlar tomonidan monografik tadqiqot shaklida o'rganilgan edi.

Mustaqillikdan keyingi davrda ham navoiyshunoslik borasidaolib borilgan ishlar, erishilgan yutuqlar asosan adabiyotshunoslik yo'nalishida bajarilganligini ta'kidlash zarur. Ammo adib asarlarining ancha qismi tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganilgan emas. Xususan, Alisher Navoiy asarlari tili frazeologiyasi bo'yicha ba'zi ishlar qilingan bo'lsa-da[1], lekin shu kungacha ulug' shoirning liro-epik asarlari, jumladan «Xamsa»si tarkibiga kiruvchi dostonlari tilida qo'llangan frazeologizmlar alohida monografik yo'sinda tadqiq qilinmagan.

Shoirning «Saddi Iskandariy» dostoni «Xamsa» ning beshinchi dostoni sifatida 1485-yilda yozilgan bo'lib, 89 bobdan iborat. Sharq mumtoz adabiyoti an'anasiga ko'ra dostonning birinchi bobi Xudoning madhi-hamd, undan keyingi bobi Xudoga iltijo-munojot, uchinchi bobi esa Muhammad payg'ambar ta'rifi-na'tdan iborat. To'rtinchi bobda me'roj kechasi voqealari ta'rifi keltirilgan. Dostonda birinchi bobdan oxirgi bobgacha olib brogan kuzatishlarimiz doirasida juda ko'plab iboralar qo'llanganligining guvohi bo'ldik. Bu esa adibning xalq og'zaki ijodi materiallari hamda tassuvuf ilmidan yaxshi xabardor bo'lganligi bois iboralardan o'rinli foydalanganligidan dalolat beradi.

Alisher Navoiy o'z mahoratini ijodkorlarga xos tarzda namoyon etib, birgina «falak» so'zi orqali ham bir qator iboralar yaratdi. «Falak ahli», «Falak gardishi», «Falak durji», «Falak jomi», «Falak mushkiloti», «Falak pili», «Falak sabzasi», «Falak sayri», «Falak siri», «Falak toqi», «Falak xingi», «Falak qal'asi», «Falakni yala» kabilar.

Tilab ul kabutarlar oromini,
Yasading falak qasrining tomini[2].
Falak ahlin ayalb chu nur ichra g'arq,
Falakdin inib yerga andoqqi barq. [3]
Falak gardishi aylabon zulmu zo'r,
Necha yil ani aylabon xonagir[4].
Falak durjida lavhi darkordek,
Davot uzra bir naqshi pargordek[5].

Bundan ko'rinadiki,tildagi frazeologik birliklarning rivojlanishi va boyishi, tilning boshqa birliklarida bo'lganidek, faqat frazeologik neologizmlarning paydo bo'lishi bilan emas,balki mavjud iboralarning polisemantik xususiyatlarini ochib berishda ham foydalanish lozim.

«O'zbek tilining izohli lug'atida» *falak* so'zining hozirgi kunda ishlatilayotgan bir qancha ma'nolarini izohlab bergan. «Osmoni falak», «falakning gardishi bilan», «parvoyi falak», «fig'oni falakka chiqmoq»(o'ralamoq, ko'tarilmoq) kabilar[6].

Bu g'arib ba kimsasiz kishi asli Sabzavor shahridan, ***falakning gardishi bilan*** *Hirotga kelib qolgan.*

G'o'zalaringiz chanqab ketibdi siz bo'lsangiz ***parvoyi falaksiz*****.**

Padariga ming la'nat, shu ham ko'p bo'ldimi, - sakson yoshlar atrofidagi otaxonning **fig'oni falakka o'rmaladi.**

[1] Умаров Э.А. Фразеологический словарь "Хазойин ул-маоний" Алишера Навои. –Ташкент: Фан, 1971.
[2] Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy.- Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020.-B.5.
[3] Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy.- Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020.-B.239.
[4] Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy.- Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020.-B.74.
[5] Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy.- Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020.-B.236.
[6] O`zbek tilining izohli lug`ati. 6 jildlik. 4- jild. –Toshkent:" O`zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti,2008.B.321.

Yuqoridagi dallillar asosida aytishimiz mumkinki, akademik Alibek Rustamovning ta'kidlashicha, «Navoiy turkiy lahjalarni mukammal o'rgangan, arab va fors tillarini a'lo darajada bilgan va bu tillarda yozilgan ilmiy va adabiy kitoblarni chuqur tahlil qilib yaxshi o'zlashtirgan. Shoir tilning juda nozik tomonlarini yaxshi anglay olgan va uning til borasidagi nuktabinligi va daqiqbinligi uining adabiyot maydonidagi ulkan badiiy muvaffaqiyatlariga asos bo'lgan». Navoiy tildan to'liq va aniq foydalanibgina qolmay, uni har tomonlama boyitdi va juda yuksak darajada ko'tardi. Navoiy til qonunlarini buzmagan holda ko'pgina so'z va iboralar ijod etgan hamda mavjud so'z va iboralarni yangi ma'nolardan mohirona ishlatgan. Navoiyning «Xamsa»sida «raxshi tamanno surmak», «shikasta maqol kelmak», «kamol tutmoq», «ganj fishonliq qilmoq», singari o'zi yaratgan so'z va iboralar juda ko'pdir[1] .

«Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati» tuzuvchilarining guvohlik berishicha «ko'ngul// ko'ngil» umumturkiy so'zi ulug' shoir asarlarida uch ma'noda qo'llangan hamda bu so'z yordamida o'sha davrdayoq «ko'ngul bermoq», «ko'ngul bog'lamoq», «ko'ngul olmoq», «ko'nglini ovutmoq», «ko'ngli ozmoq», «ko'ngli ochilmoq», «ko'ngli sovumoq», «ko'ngli tosh», «ko'ngul uzmoq», «ko'ngli qaro», «ko'nglini qaro etmoq», «ko'ngli qattig'", «ko'ngli yumshoq», «ko'ngul g'ash qilmoq» singari bir qancha umumturkiy frazeologizmlar shakllangan[2]. Yuqorida keltirilgan «ko'ngil» komponentli umumturkiy iboralarning ma'lum qismi «Layli va Majnun» va «Saddi Iskandariy» dostonlarida ham qo'llangan. Masalan, «ko'nglini olmoq» iborasi «o'ziga yaqin olmoq, ishqiga sazovor qilmoq» ma'nolarini bildiradi:

K-ey jonima hayrat o'ti solg'an,
Ko'nglumni burun nazarda olg'an[3]

«Ko'nglini ovutmoq» umumturkiy iborasi esa «ko'ngliga taskin bermoq, tinchlantirmoq» ma'nolarini ifodalashga xizmat qilgan:

Ul kom ila ko'nglini ovutma,
Bu ravza sori ani yovutma[4]

«Ko'ngil og'ritmoq» umumturkiy tillarga xos ibora bo'ib, «alam chekmoq, qayg'uga tushmoq» ma'nolarini bildiradi:

«Ko'ngli bahr olmoq» iborasi esa «Saddi Iskandariy» dostonida «shod bo'lmoq, xursand bo'lmoq «ma'nolarini bildiradi:

Magar bir kun ovdin olib ko'ngli bahr
Tarab birla aylab edi azmi shahr[5] .
Ko'ngul, himmat ahlig'akim, bo'ldi keng,
G'ino birla faqr o'ldi ollinda teng[6].

Bu baytdagi «ko'ngul keng» iborasi barchaga barobar ya'ni boy va qambag'al uning uchun teng ma'nosida kelmoqda.

«Ko'nlgini resh et, ayla» iborasi dostonda «ko'nglini jarohatlamoq» ma'nosida qo'llangan.

Gahi bekaslik aylab ko'nglini resh,
Gahi bemorlig'idin jonida nesh.
Anga po'ya resh etmish erdi jigar,
Ki bir tuhfa kishvarg'a qildi guzar[7].

O'zbek tilshunosligida somatik frazeologizmlarning shakllanishi va ularning funksional xususiyatlari bilan Y.Pinxasov, Sh.Rahmatullayev, A.Hojiyev, A.Mamatov, A.Isayev, A.Mamatov, Sh.Usmonova, Sh.G'aniyeva,U.Rashidova singari tilshunoslar tadqiqot olib borishgan.

Tilimizda «lab», «bosh», «qo'l», «yuz», «yurak», «oyoq», «bel», «ko'z» singari somatik birliklar bilan ishtirokida juda ko'plab somatik iboralar yuzaga kelgan. Sh.Rahmatullayev «qo'l» komponentli 70 ga yaqin iboralarning ma'nosi izohlagan[8]. U.Rashidova esa «ko'z», «qo'l», «yurak» komponentli iboralarning semantik maydoniniga xos nutqiy jarayonlarda o'zbek xalqiga xos mentalitet bilan bog'liq semantik va grammatik jarayonlar kuzatilshini tadqiq etgan[9]. Birgina «ko'z» somatizmi asosida yuzdan ortiq umumturkiy iboralar shakllangan bo'lib, ularda milliy madaniyatning turli ko'rinishlari mujassamligini ko'rish mumkin. Masalan, «ko'zini ochmoq – ko'zi ochildi» iborasi juda faol qo'llanib, «xushyor bo'lmoq, yaxshi – yomonni farqlamoq» kabi ma'nolarni bildiradi[10].

«Saddi Iskandariy» dostonda keltirilgan «bosh uchirmoq» iborasi «o'tkir qilich bilan boshini kesmoq» ma'nosini anglatadi:

Bo'lib sheva el bo'ynin urmoq anga,

[1] Рустамов А Навоийнинг бадиий маҳорати. –Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1979. –В. 135-137.
[2] Алишер Навоий асарлари изоҳли луғати.IV жилдлик, II жилд,.- Тошкент: ФАН, 1983. Б.51-153; 1 80-89;108.
[3] Alisher Navoiy. Layli va Majnun. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020. – B. 64.
[4] Alisher Navoiy. Layli va Majnun. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020. – B. 97.
[5] Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020. – B. 248.
[6] Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020. – B. 95.
[7] Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020. – B. 103.
[8] Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент: Қўмуслар бош таҳририяти, 1992.
[9] Рашидова У. Ўзбек тилидаги соматик ибораларнинг семантик-прагматик таҳлили(кўз, қўл, юрак компонентли иборалар мисолида): Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисертацияси автореферати. – Самарқанд, 2018.
[10] Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати.- Тошкент: Қўмуслар бош таҳририяти, 1992.-Б. 140.

Itik tig‘ ila bosh uchurmoq anga[1].

«O‘zbek tilining izohli lug‘ati»da esa bu ibora «boshi ketmoq» ya’ni «o‘ldirmoq, qurbon bo‘lmoq» ma’nosida keltirilgan.

Seni ko‘rdi, har yonki, soldi ko‘zin,
Chu bori sen o‘lding, iturdi o‘zin[2].

Bu baytd keltirilgan» ko‘z solmoq» iborasi tilimizdagi «ko‘z tashlamoq» iborasi bilan ma’no jihatdan yaqin iboralardir.

«Saddi Iskandariy» dostonida «ko‘zni ravshan etmoq» umumturkiy iborasi «hushyor bo‘lmoq, xabardor bo‘lmoq» ma’nolarini ifodalagan:

Ham andin birov so‘rdi bu nav so‘z,
Ki ey ravshan etgan bilik birla ko‘z[3].

Bundan tashqari «ko‘z oldiga keltirmoq», «xayol qilmoq» ma’nolarini ifodalash uchun «Layli va Majnun» dostonida ham «ko‘zga kiyurmoq» iborasi qo‘llangan. lekin hozirgi kunda bu ibora arxaiklashgan.

Tasvir etibon yuzi xayolin,
Ko‘zga kiyurub qadi misolin[4].

Tilimizda «qon qilmoq», «yuragini qon qilmoq», «yurak-bag‘ri qon bo‘lmoq» singari umumturkiy iboralar polisemantik xususiyatga ega. Bu iboralarning bir ma’nosi «ruhan azoblanmoq» bo‘lsa, yana bir ma’nosi «diltang bo‘lmoq, ziq bo‘lmoq» dir[5].

Layli ishqin tanimda jon qil,
Layli shavqin yuragimda qon qil[6].

Alisher Navoiyning lirikasida «qon qilmoq» iborasi «qon aylamish», «qon bo‘lding», «qon qilur», «qonlar qilur», «qon etmoq» singari bir qancha leksik va grammatik variantlarga ega bo‘lib, «ruhan azob bermoq, qiynamoq, tavbasiga tayantirmoq» ma’nolarida qo‘llangan.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy «Xamsa» asarida, xususan, «Saddi Iskandariy» dostonida xalqona iboralari tarkibini o‘zgartirish barobarida, ularning nutq jarayonidagi ta’sirchanlik doirasini oshirishga intilgan holda, ularning yangi ma’no qirralarini ochib beruvchi frazeologik birliklar hosil qilishga erisha olgan. Bu esa adib asarlarida qo‘llangan somatik birliklar ishtirok etgan iborlarga xos ma’no noziklikiarni keng monografik tarzda o‘rganish tilshunoslikfani oldidagi dolzarb masalalardan biri ekanligiga ishora hisoblanadi.

Rezyume. Mazkur maqola Alisher Navoiyning «Saddi Iskandariy «dostonida qo‘llangan iboralar tadqiqiga bag‘ishlangan. Xususan, allomaning «Saddi Iskandariy» dostonida ifodalangan somatik iborlarning ma’no xususiyatlari atroflicha tahliga tortilgan.

Resume. This article is devoted to the study of phrases used in Alisher Navoi’s poem «Saddi Iskandariy» In particular, the semantic features of somatic expressions expressed in the scholar›s epic «Saddi Iskandariy» were thoroughly analyzed.

Резюме. Данная статья посвящена исследованию выражений, использованных в поэме Алишера Навои «Стена Искандера». В частности, подробно анализируются семантические особенности соматических выражений, выраженных в поэме ученого «Стена Искандера».

[1] Alisher Navoiy Saddi Iskandariy.- Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020.-B.7.
[2] Alisher Navoiy Saddi Iskandariy.- Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020.-B.11.
[3] Alisher Navoiy Saddi Iskandariy.- Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020.-B.315.
[4] Alisher Navoiy Layli va Majnun.- Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020.-B.73.
[5] Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати.- Тошкент: Қўмуслар бош таҳририяти, 1992.-Б. 321.
[6] Alisher Navoiy Layli va Majnun.- Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi matbaa nashriyoti, 2020.-B.100.